

Люди завжди знаходяться в рухові до життєво важливих смислів, коті творять інтенційні смислові поля. Житєві смисли в значній мірі є предметом вибору, тому людина може планувати породження життєвих актів і нести відповідальність за свій життєвий шлях.

Будь-який ступінь духовного розвитку характеризується своїм смисловим полем, котре екзистенційним переживанням з'єднує особистість із світом в кожному конкретному житті; своїм переломним переживанням, котре або мимовільно та компульсивно змінює смислове поле на більш духовно нижче, або ж вимагає від особистості творення більш духовно високого смислового поля та спочатку вольового зусилля для його реалізації на життєвому шляху; своєю принципово новою метою як новим ідеальним смислом, котрий ще не увійшов у присутню ієрархію смислів і тому має дефіцит спонукання для спонтанного породження відповідного ведучому найзагальнішому смислу життєвого акту; своїм психічним механізмом саморозвитку особистості, котрий поступово переводить вольове породження життєвого акту, відповідного ведучому сенсу ієрархії смислів, в спонтанне; своїм набором методик і технік, уже наявних у практичній психології, для цілеспрямованого становлення потрібного психічного механізму саморозвитку особистості; своєю концепцією особистості, також уже існуючою серед теорій особистості.

Висновки. В ході духовного саморозвитку особистості як поступального саморуку по ступенях духовного розвитку її смислове поле невідворотно має змінюватися. Переміна смислового поля призводить до перебудови ієрархії смислів та всієї структури особистості. На новому ступені духовного розвитку особистість не лише інакше усвідомлює світ, своє колишнє та прийдешнє, свої цілі та дії, а і породжує відповідні новим ведучим сенсам перебудованої ієрархії смислів життєві акти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришина Л.В. Психология конфликта. –СПб.: Питер.2001.-464с.
2. Гроф С. Духовный кризис: Статьи и исследования. –Пер. с англ.-М.:МТИ,1995.-256с.
3. Гроф С. За пределами мозга. Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии.-М.: Центр “Соцветие”, 1992.—336с.

В.Ф. Моргун
Полтава

ДЕ ЗНАХОДИТЬСЯ КРАЩА ШКОЛА В УКРАЇНІ І ЧОМУ ВОНА ТАКА?

*Російському Міжнародному конкурсу імені А. С. Макаренка
на кращий освітній заклад, що поєднує навчання
з продуктивною діяльністю дітей,
та 70-річчю з дня народження О.А.Захаренка
присвячується*

Якнайкраща в Україні школа по використанню педагогічного потенціалу регіону знаходиться за адресою: хутір Сахнівка, Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Про неї написано багато статей і дві книги. Автор першої «Школа над Россю» [2] – директор школи Олександр Антонович Захаренко (у співавторстві), який очолював її більше 30 років і помер шість років тому, не доживши до 65-ліття. Друга («Лелеки над Сахнівкою») належить перу письменника К. К. Світличного [9]. Обидві видані українською мовою, вийшли мізерними тиражами, і адреса кращої школи залишається загадкою навіть для більшості освітян України. Сахнівку можна знайти в 70-ти кілометрах від Черкас, якщо рухатися у бік Києва.

Чим же вона хороша, краща школа? Наближаючись до неї, спочатку потрапляємо в прекрасний дендропарк з безліччю скульптур з різних матеріалів. Вражаючий скульптурний комплекс, присвячений жертвам Голодомору 1932-1933 років, виконаний з дерева. Все зроблено руками жителів хутора, дітей, що вчать або випускників школи, розкиданих по всьому світу, і передано ними в дар школі.

Прикрасою дендропарка є кільце, діаметром 15-20 метрів, з туй висотою з триповерховий будинок. У літню жару німічні селяни похилого віку рятуються на лавках, дбайливо розставлених по периметру цього оазису, який розташований у правого крила старого корпусу школи. Перед школою фонтан, що включається автоматично від веселого шуму-гамору вечірніх заходів.

***Випадок з життя.** Вечір, від'їжджаємо від школи селом. Мимо клубу з оголошеними танцями йде молодь у напрямку до... школи. Питаємо: «Куди ви йдете?». Хлопці з дівчатами відповідають: «На танці у... школу!» (Адже в клубі можна і випити, і закурити – без нагляду педагогів, але молодь обирає школу!).*

Приймаючи стару семирічку, молодий директор-фізик Олександр Захаренко пішов по селу для знайомства з людьми. Серед питань, з якими він звертався до родичів своїх учнів, було таке: «Якою б ви хотіли бачити нашу школу?»

Одна із зайнятих матерів на недоречне питання «зеленого» директора, що прийшов невчасно, відповіла так: «Хочу щоб мої внуки (на те, що директорів вдасться що-небудь зробити для її дітей, вона видно не сподівалася) вчилися в школі, кращій, ніж школи Ленінграду (Санкт-Петербургу), Києва або Берліна (мама ввічливо посилала директора подалі і надовго, за типом відомої казки: «Піди туди, не знаю куди, принеси те (кращу школу?), не знаю що!»).

Але найцікавіше полягає в тому, що молодий директор виконав це, здавалося б, нездійсненне побажання розсердженої селянки, і по своїй смерті залишив школу, кращу не тільки за три вказаних вище, але й інших столиць.

Проте, повернемося до нашої екскурсії територією школи. Окремо (через дорогу) височіє триповерховий корпус початкової школи, де вчать 6-літки та інші молодші класи, які мають окрім навчальних кімнат ще й їдальні, спальні, «бурюкальні», умивальні та ін. необхідне для життя, не виходячи з корпусу (і поверху).

При навчальному закладі функціонують слюсарні, столярні майстерні, теплиці, поля, які бере в оренду школа, стадіон з лавками для глядачів, два 25-метрові басейни (зимовий і літній), парк атракціонів, якому можуть позаздрити космонавти, – спортивно-оздоровча гордість школи. Гордість гуманітаріїв – двоповерховий корпус шкільного музею. Гордість астрономів – планетарій і обсерваторія при школі. Як бачимо, матеріальна база Сахнівської школи може вразити уяву. Які ж причини появи цієї педагогічної Мекки, педагогічного Єрусалиму на глобусі?

Найпростіше пояснення – геніальність. Геніальний Макаренко придумав поєднання навчання з працею і апробував на безпритульниках, а геніальний Захаренко придумав поєднання навчання з будівельною працею і апробував на сільських дітях з батьками, дідусями і бабусями. Але це пояснення – для ледачих. Адже геніїв не можна повторити, ось і не будемо (!?).

Геніальність Макаренка і Захаренка не в тому, що вони вигадали трудову педагогіку (адже це – прадавня, національна, сімейна педагогіка всіх нормальних народів миру), а в тому, що вони її не проігнорували, як, на жаль, робить більшість наших шкіл.

В умовах розвиненого соціалізму Захаренко не зміг піднятися до рівня школи-господарства А.С.Макаренка з госпрозрахунковою оплатою за працю. Але працю якимсь чином треба було рятувати в школі, і він звертається до народного методу зведення житла для погорільців – «толоки» (при соціалізмі це називалося – комуністичний суботник, при капіталізмі – волонтерська праця). Захаренко не чекав, коли школа згорить, а оголошував толоку мало не щодня – у вільний від навчання і роботи час. Адже з результатами праці

можна вдіяти трояким чином: продавати за гроші (монетаризм), обмінювати (бартер) і дарувати (праця-турбота). Голока припускає якраз третій вид винагороди – за «спасибі».

Тому побажання сердитих батьків утілилися в життя і побудували кращу в світі школу... самі батьки разом з іншими батьками, вчителями і старшокласниками села. І нічого в цьому надгеніального немає. Адже всі вчителі наших шкіл стають «геніальними» один день на рік, який називається «ремонт класної кімнати». Просто Захаренко множив це на 360.

Залишається відкритим питання: «Чому в більшості шкіл батьків не збереш на четвертні батьківські збори, а у Захаренка добровільно, без зарплати батьки готові працювати мало не щодня (а коли заливали бетоном чаші басейнів, то несли вахту цілодобово!)»?

Секрет успіху – три таємниці педагогіки А.С. Макаренка, або Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської? Ставлення до фігури Макаренка і до його педагогіки [5] в Україні – різне. Але, судячи по масовій педагогічній свідомості, на жаль, швидше негативне, чим позитивне. По-перше, Макаренко втрачений як письменник. Світовий бестселер «Педагогічна поема» виключений зі всіх курсів літератури в школі. Позитивним контрастом служить приклад Росії, де «Педагогічна поема» перевидана без купюр і стала товщою в 1,5 рази.

По-друге, його педагогіка або виключається з історії української педагогіки, або признається частково (відновлена, наприклад, медаль Макаренко – за успіхи в інтернатних установах для дітей без батьків, або начебто і визнається, але нічого не робиться на практиці.

***Випадок з життя.** Мені пощастило кілька років тому бути присутнім на безпрецедентному семінарі, коли за круглим столом збиралися три «товариства»: товариство Ващенка на чолі з А. Погрібним (колишній заст. міністра освіти і науки України), товариство Макаренка на чолі з тодішнім його президентом Г. Хілігом (Марбург, Німеччина) і товариство Сухомлинського на чолі з його дочкою О. Сухомлинською, яка в АПН України відповідає за все виховання в країні.*

Виступ першого учасника можна назвати «плачем Погрібного». Він поскаржився на те, що Макаренка знають всі вчителі, Сухомлинського – половина, а Ваценка – майже ніхто (що і не дивно додамо ми: емігрував до Мюнхена, був заборонений в СРСР). Я заспокоїв колегу таким питанням: «Назвуть Макаренко, можливо, багато, а чи можете ви назвати школу, де працює його педагогіка?». Відповіді ненадійшло. Хоча колишній заст. міністра повинен був би назвати хоч би школу Захаренка в Сахнівці.

Коли вірменському радіо поставили питання: «Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської?», то отримали відповідь: «Макаренко з «шпани» виховував людей, а ми з дітей дуже часто виховуємо «шпану». Світовою громадськістю не визнано два рекорди Гіннеса, що належать Макаренку: по-перше, безрецидивність його перевиховання; по-друге, двотомник директора Крюківського музею-садиби Макаренка Г. Лисенка «Долі вихованців Макаренка», де цей рекорд, встановлений 3000-м колективом колоністів та комунарів, зафіксований.

Мій досвід більш ніж 20-річного інтересу до педагогіки Макаренка [6], зустрічі з вихованцями і макаренкознавцями СРСР, Європи, США і Японії дозволили зробити узагальнення, які були сформульовані як «три таємниці педагогіки Макаренка». Саме вони забезпечили успіх його навчально-виховних установ тоді й сучасної школи Захаренка сьогодні, осоромивши тих, хто вважає досвід Макаренка можливим тільки для дітей без батьків.

Таємниця 1: Все краще – дітям. Цю відому всім банальність великі педагоги зрозуміли не споживацькі (кращі цукерки – дітям, кращі іграшки – дітям, кращі одяжі – дітям.), а зробили два істотні доповнення:

- кращі види праці – дітям;
- кращі види спілкування з кращими людьми «околотку» і світу – дітям.

Судячи з літератури міжнародних захисників дитинства, весь світ бореться з працею дітей. Але світ, одночасно, і не проти трудової педагогіки Макаренка. Де ж істина? А вона в тому, що в назвах книг такого роду часто економлять фарбу на словосполученні – «найшкідливіших». Якщо розставити всі крапки над «і», то світ бореться не з працею дітей, а з «найшкідливішими її видами» (відлученням від школи, перевантаженням, дитячою проституцією, недоплатою за роботу і тому подібне).

Не перераховуватиму всіх ремесел і видів сільської праці в макаренківській колонії імені М. Горького під Полтавою, не нагадуватиму про виробництво електросвердлилок або фотоапаратів у Харкові, зупинюся на прикладах Сахнівки.

Найяскравішим борцем проти «трудового насильства над людьми» з боку Захаренка виступила вчителька астрономії. Її листи-скарги перевіряли найавторитетніші комісії, аж до ЦК КПУ.

Врятуватися Захаренкові вдалося тільки завдяки тому, що він: а) працею-толокою не зірвав жодного уроку астрономії (як, втім, і з інших предметів); б) ніколи особисто не просив учительку працювати на будівництві. На питання комісії, чому ж вона виходить на толочну роботу, відповідь була такою: «Так всі ж виходять, ось і я – теж». За такої відповіді підстав для зняття директора з посади комісії не знаходили. Найцікавіше трапилося, коли методом толоки побудували обсерваторію і планетарій. Вчителька астрономії заповідала Захаренка, толоку і перестала скаржитися.

На питання: «Де бралися матеріали, обладнання?», – відповім прикладом про телескоп. Якось у газеті «Правда України» вийшла велика стаття про успіхи Кримської обсерваторії, де встановили новий телескоп. Була там і ложка дьогтю – фраза: «А старий телескоп валяється під баштою й іржавіє». Статтю прочитали багато директорів шкіл і вчителів астрономії України, але тільки у Захаренка народилася авантюрна думка звернутися в обласне управління освіти і попросити лист, адресований директорові Кримської обсерваторії, з пропозицією передати старий телескоп з балансу кримської науки на баланс кіровоградської освіти, що і було зроблено. Тут доречно нагадати не про геніальність Захаренка, а про дві народні мудрості («Не проходите мимо того, що погано лежить»; «Хто хоче щось зробити – шукає компаньйонів, способи і засоби; хто не хоче нічого робити, легко знайде купу причин для нічогонероблення»).

І останнє про працю в Сахнівці: за 30 років – жодної травми! Справа не закінчується тяжкою і брудною будівельною роботою. Коли об'єкт зданий, його треба обладнати. Устаткування (телескоп, система планетарію, експозиція музею, наприклад) треба експлуатувати, займатися ремонтом, а це вже – сучасні тонкі технології.

Краще спілкування – контакти з кращими людьми села, району, області, країни, миру. Пригадаємо, як колоністи Макаренко списалися с М. Горьким і до листувалися до того, що той прибув з особистим візитом. Чи мало це виховне значення? Колосальне!

На всі керівні посади, пов'язані з роботою і дітьми, обидва педагоги прагнули ставити кращих людей, кращих фахівців. То ж стосувалося і кола неформального спілкування, гурткової роботи і тому подібне. Кращі лідери забезпечували успіх справи, а успіх («мажор») надихав дітей із поганим минулим – ми не гірші за інших!

І останнє риторичне питання: «Чому Макаренко випускав у життя юну людину з чотирма документами (атестат, трудова книжка, кваліфікаційна книжка, ощадна книжка із стартовим капіталом), а ми жаліємо кращим випускникам гімназичних або ліцейських, наприклад, математичних класів дати окрім атестата кваліфікацію оператора ЕОМ»? Невже дармоїдство і безробіття стають виховними ідеалами?

Таємниця 2. Якомога більше пошани до людини (дитини), якомога більше вимогливості до неї. Міняти місцями зміст цієї біблейської істини не радив сам Макаренко. Ми вже задавалися питанням, чому батьки не дуже охоче відвідують навіть батьківські збори, а в Сахнівці – готові щодня працювати на школу у вільний час, якого, до речі, ні у кого немає?

Саме тому, що Захаренко реалізує тезу про «пошану до кожної людини» в кожному шкільному (класному, вчительському) заході. Захід просто не планується, якщо в ньому не продуманий прояв пошани до людей села (або як глядачів, або як учасників цього заходу).

Випадки з життя: а) всі уроки оголошені відкритими для батьків, дідусів і бабусь;

б) як виник шкільний музей? Приїхала комісія приймати кабінет історії. Прийняла, але з одним критичним зауваженням: «Доробити музейний куточок кабінету». Звичайний вчитель попросив би принести декілька експонатів і куточок був би зроблений. Але реалізація принципу «пошани до кожної сім'ї» привела до того, що звернулися до всіх учнів, які нанесли стільки реліквій, що і в кабінет не вміщалися. Тобто двоповерховий музей виник не для показухи перед начальством, а з поваги до жителів сіла.

Мене потряс епізод з життя селян, коли в робочий день біля школи підслухав розмову між двома групами жителів: одна – в парадній, а інша – в робочій одежі.

- Здрастуйте.

- Добридень.

- Чого такі святкові в робочий день?

- Відпросилися з роботи, одягнулися з нагоди приїзду родичів і йдемо в шкільний музей.

Селяни розійшлися, а я подумав: «Не було б таємниці-2 Макаренка, не було б школи-толоки Захаренка, не було б шкільного музею. А що було б? Приїхали б родичі, дістали б з погрібу самогонку і до часу візиту в неіснуючий музей горланили б серед робочого дня пісні (в кращому разі) або вже викликали б дільничного міліціонера (у гіршому).

З музеєм пов'язаний ще один епізод, що уразив мене. Захаренка викликали несподівано до телефону, і він попросив провести екскурсію по музею п'ятикласниці, що пробігала мимо. Дівчинка мала вільний час і погодилася приділити нам 30-40 хвилин. Вона, як справжній екскурсовод, із знанням справи блискуче справилася зі своїм завданням (ось вам і профілізація і профорієнтація!).

Влітку в річці Рось тонуть двоє дітей не під юрисдикцією школи (тому директора не зняли з роботи). У вересні Захаренко збирає різновіковий загін ради школи і ставить питання: «Що потрібно зробити, щоб всі діти уміли плавати і знали, як поводитися на воді?».

Будувати басейн. Було побудовано 2 – літній і зимовий. І знову звертаю увагу на співвідношення мотивів: на першому місці – турбота про життя дітей, на другому – спортивні досягнення.

Перед смертю О. Захаренко встиг підготувати до видання чотиритомник, в якому прослідкувалися родоводи (генеалогічні дерева) 30 поколінь випускників школи. І не випадково за цю пошану до людей головний редактор київського журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий одну із статей про Олександра Захаренка назвав так – «Директор села».

Таємниця 3: різновікові загони. По бідності ми ввели в шкільних класах вікову сегрегацію: 25-30 одногодків намагаються навчитися під керівництвом вчителів, які знаходяться на досить віддалених вікових дистанціях від дітей. Чи варто дивуватися, що в боротьбі за душу дитини різновікові вуличні угруповання часто перемагають сегреговані класні колективи?

Макаренко широко використовує різновікові об'єднання дітей в різних видах діяльності: від різновікових тимчасових загонів до дружби старших з молодшими. Толочна праця у Захаренка за визначенням – різновікова. Макаренківський принцип самоврядування єдиного різновікового колективу (на відміну від ізоляціоністського дитячого, учнівського, студентського самоврядування) в школі Захаренка використовується не тільки у виховній роботі. Під керівництвом відомого російського

педагога Л.І. Новікової [3; 4] цей принцип був розповсюджений і на навчально-дидактичний процес школи. Так, наприклад, учений-дослідник Новікова і новатор-практик Захаренко зробили замах на святу-святих монополію вчителя – оцінку успішності і демонополізували її, демократично залучивши до цього таїнства оцінювання не тільки колективи класів, школи, сім'ї, але і в цілому – села!

Четвертний табель учня був поділений на два розділи. Перший – це список предметів, що вивчаються, проти яких до графі оцінок вчителя додалося три нових. По кожному предмету учневі виставляв оцінки такий різновіковий колектив: вчитель (У), клас (К), він сам (Я) (самооцінка); у четвертій графі виводилася узагальнена підсумкова оцінка (для звітності). Цікаві колізії виникають у разі таких комбінацій: У-3, К-5, Я-5 (помста вчителя за що-небудь за допомогою оцінки, що неприпустимо); У-5, К-3, Я-5 (помста учнів однокласникові – феномен «чучела» або необ'єктивне благовоління вчителя, який не виправдано завищує оцінку улюбленцеві, що також неприпустимо) і тому подібне

Але найцікавіше знаходимо в другому розділі, який присвячений бідолашній поведінці. Бідолашній тому, що оцінки і з поведінки, і зі старанності зникають з табелів українських школярів. Відбувається це не тому, що немає проблем з поведінкою, а унаслідок ухилення школи від виховання (хай виховують сім'я, масмедіа, вулиця, міліція, а нам і за навчання недоплачують). У Сахнівській школі – навпаки, поведінка не тільки не виключена з табеля, а розширилася до цілої сторінки. Конкретні види поведінки групуються в три підрозділи:

- види поведінки в школі (оцінюються класним керівником, однокласниками, самим вихованцем);
- види поведінки вдома (оцінюються батьками, класним керівником і самою дитиною);
- види поведінки на території села, мікрорайону (оцінюються територіальним органом місцевого самоврядування, класом і самим юним громадянином).

Деякі батьки спочатку сміялися над цим нововведенням. Мов, ми своєму рідному чаду завжди посприяємо і поставимо п'ятірку. Але ось яка сценка розігралася в одному з класів Сахнівської школи. Перед кінцем чверті приходять мама однієї з учениць у засмучених почуттях і скаржиться класному керівникові, що у неї рука не піднімається поставити дочці-підліткові п'ятірку з такого виховного «предмету», як «допомога батькам у прибиранні житла», за тією простою причиною, що дочка протягом чверті жодного разу за собою не вимила навіть блюдця.

Скептики можуть заперечити проти такої системи оцінювання – тотальний контроль!?. Три контраргументи знімають побоювання: по-перше, це краще, ніж безпритульність при живих батьках; по-друге, ми ж не відмовляємося від покупок у сучасних маркетах на тій підставі, що там встановлені камери постійного спостереження; по-третє, якщо дитину відлучати від контролю і оцінювання, якщо не порівнювати оцінки тих, що оточують з її власними, то звідки з'являться такі найважливіші особистісні новоутворення, як «адекватна самооцінка», «самосвідомість», «саморегуляція»?

Зупинимося ще на одному прикладі великого виховного потенціалу різновікових загонів. Автор був свідком «методу вибуху» (кардинального стрибка в розвитку особи за один педагогічний епізод), причиною якого виступив різновіковий загін... місцевих поетів.

Випадок з життя. Вчителька 10 класу вирішила провести спарений урок-зустріч з місцевими поетами. І ось перед учнями з'явилися: десятикласниця з сусідньої школи, журналіст років 30 з місцевої газети, слюсар-сантехнік місцевого ЖЕДу років 40 і пенсійного віку «фізрук» нашої школи № 3 м. Павлодару (1963), який теж виявився місцевим поетом.

Коли справа дійшла до слюсаря-сантехніка, то він забув сказати про секрети своєї поетичної творчості і перейшов відразу до вірша, як він сказав, про свою професію.

Один з «дотепників» класу кинув репліку: «Хлоп'ята – зараз буде ода... каналізації». Ми прикрили роти долонями і почали ховатися під столи, давлячись від сміху. Урок опинився під загрозою зриву.

Вчителька, рятуючи ситуацію, попросила сказати все-таки про секрети. Поет відповів, що особливих секретів немає: коли на нього «находить» якесь слово або словосполучення, то поки він не напише про це вірша, «переслідування» не припиняється.

– Вгадайте, яке словосполучення стало причиною вірша про мою професію?, – звернувся він до нас.

Тим часом, за вікном було мінус 38 градусів, а в класі – тепло, затишно. Я не запам'ятав вірша, але словосполучення – назавжди. Воно складалося з чотирьох російських слів: «по трубам солнце расплескал!»

Ми різко заповажали поета-сантехніка, а я під впливом «методу вибуху», тобто зустрічі з поетами, в наступний свій твір із літератури включив два перші власні вірші, і поповнив ряди... місцевих поетів. Того, чого не вдавалося зробити вчителям за 10 років мого учнівства в 6-и школах України і Казахстану, вдалося досягти різновіковому заgonу поетів за... 1,5 години.

Допитливий читач знайде опис методів роботи з різновіковими учнівськими і виховними колективами в роботах Макаренка, Захаренка, Іванова, Дьяченка й інших авторів.

Резюме цієї статті: якщо в педагогічному коктейлі геніальності великих педагогів і скромності їх послідовників прибрати перебільшену концентрацію і того, й іншого, то вийде «напій» під назвою «школа-господарство», який буде цілком вживаним для будь-якого вчителя, в будь-якій школі, в будь-якій країні СНД і світу. В Росії і Україні блискучі приклади поєднання навчання з продуктивною працею показали С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Андрієвський, І. Волков [1], І. Ткаченко, А. Самодрін [8] та ін. У далекому зарубіжжі – німецький педагог Р. Вінекен, представники і послідовники Вальдорфської школи, данський педагог Ганс Кофод, який отримав блискуче підтвердження успішності макаренківської педагогіки і на дорослому контингенті вихованців [6]. Ми нітрохи не гірше за них, принаймні – в частині використання народної трудової педагогіки в сучасних навчально-виховних установах. Така педагогіка не тільки реабілітаційна, але перш за все – профілактична. Не потрібно доводити, що виховувати – набагато дешевше, ніж перевиховувати. Невже сумна мудрість – «Ніхто так не затоптує сліди попередників, як їх послідовники» – виявиться справедливою і в нашому випадку?

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков И.П. Цель одна – дорог много. Проектирование процессов обучения. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Школа над Россю. – К.: Рад. школа, 1979. – 150 с.
3. Новикова Л.И. Педагогический коллектив и его воспитательные функции // Теоретические проблемы воспитательного коллектива / Под ред. Л.П. Бугеовой и др. – Тарту: ТГУ, 1975. – С. 43-48.
4. Новикова Л.И. Школа и среда. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983-1986.
6. Моргун В.Ф. Психология личности в педагогике А.С.Макаренка. – Полтава, 2002.–84 с.
7. Положение о Международном конкурсе имени А.С. Макаренко (постоянными организаторами Конкурса являются Автономная некоммерческая организация “Редакция “Народное образование” и Международная Макаренковская ассоциация: тел./факс: 345-52-00; e-mail: konkurs@narodnoe.org, narodnoe@narodnoe.org) // Народное образование. – 2006. – № 6. – С. 25-28.
8. Самодрин А.П. Профільне навчання в середній школі. – Кременчук: Вид. Центр СГЕ, за участю РВЦ ПНТУ, 2004. – 384 с.
9. Світличний К.К. Лелеки над Сахнівкою. – К.: Рад. письменник, 1987. – 191 с.